

Prof. Maria Czerepaniak-Walczak
Uniwersytet Szczeciński
Instytut Pedagogiki

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Beaty ZWIERZYŃSKIEJ
pt.: *School democratization: a case study of the Round Table talks on education*
napisanej pod kierunkiem prof. DSW dr hab. Ewa Kurantowicz
Wrocław 2021, ss. 257 + Bibliografia i spis tabel i rycin

Uwagi wstępne

Przedłożona do recenzji dysertacja mgr Beaty Zwierzyńskiej napisana pod kierunkiem prof. DSW dr hab. Ewa Kurantowicz w ramach międzynarodowego projektu EDiTE -EJD (*European Doctorate in Teacher Education – European Joint Degree*) jest cennym i ważnym dokumentem dziejów edukacji i oświaty w Polsce w okresie przełomu politycznego, który rozpoczął się w połowie lat 70.XX wieku i trwa do dziś, 3 dekady XXI wieku. Przyjęta przez mnie cezura wynika z faktu doświadczeń napięć i kryzysów w relacji państwo-społeczeństwo-oświata. Okrągły Stół był jednym z oczekiwanych punktów zwrotnych, jednakże nie spełnił pokładanych w nim nadziei. Okazało się bowiem, że oświata i edukacja należą do najbardziej inercyjnych elementów życia społecznego. Mimo deklaracji i oświadczeń rozpoczynających Okrągły Stół osób zajmujących się edukacją szkoła wciąż nie jest miejscem doświadczania obywatelskiej partycypacji ani budowania społeczeństwa oddanego dobru wspólnemu. Wątpliwe jest prawo nauczycieli do niepodporządkowania się niedopuszczalnym poleceniom. Wciąż otwarte jest pytanie postawione przy Okrągłym Stole: "ku jakiej szkole zmierzamy?" (s. 137). Zadziwia trwałość zarzutów pod adresem wielu praktyk, w tym obciążenia uczniów, „przeładowania podstawy programowej”, zwłaszcza pomysłami partii politycznej. Dzieje się pewnie tak dlatego, że uczestnicy/uczestniczki obrad zgodnie stwierdzali, że to jest początek drogi zmian w edukacji i w oświacie. Jak widać proces zmian jest „w drodze”, szkoda tylko, że na tej drodze jest zbyt wiele pętli, nawrotów do przeszłości, rozbieżnych interesów, resentymentów i „ślepych uliczek”. Metafora drogi wybrzmiewająca w wypowiedziach przy Okrągłym Stole jest nośna, ale jak każda droga, tak i ta powinna być przedmiotem analizy w perspektywie przeszłościowej, teraźniejszej i przyszłościowej: skąd wychodzimy, gdzie jesteśmy i co przed nami. Może zbyt często na tej drodze odbywa się to, co w wywiadzie losach Raportu o Stanie Oświaty powiedział prof. Zbigniew Kwieciński. (s. 251). W świetle precyzyjnej prezentacji danych dotyczących początku drogi, dalsze jej etapy nie napawają optymizmem. W tej sytuacji prezentowane w dysertacji dane są/powinny, a wręcz muszą być przedmiotem refleksji i inicjatyw praktyk

oświatowych i edukacyjnych. A także dalszych badań ukierunkowanych na realne konsekwencje tamtych spotkań. Zwłaszcza rozmowy-wywiady z żyjącymi uczestnikami/uczestniczkami spotkań oraz kontynuatorami ich postulatów. Oznacza to, że podjęty w dysertacji temat jest interesujący i inspirujący poznawczo oraz ważny dla pedagogiki jako praktyki społecznej. Wyniki badań pozwalają zrozumieć niektóre źródła wysiłków i zaniedbań reformatorskich oraz dostrzec ich złożoność i problematyczność. Otwierają też drogę do kolejnych badań.

Oryginalność rozprawy

Rozprawa doktorska mgr Beaty Zwierzyńskiej jest oryginalną analizą historycznego wydarzenia, które odcisnęło swoje znamię na polskiej oświacie, jakkolwiek w stopniu znacznie mniejszym niż oczekiwano. Oryginalność dysertacji dostrzegam w dwu jej wymiarach, a mianowicie: merytorycznym, metodologicznym. O merytorycznej oryginalności świadczy podjęty przedmiot badań i osadzenie go w szerokim spektrum piśmiennictwa naukowego. Korzystała z prac historyków, socjologów, politologów. Na podkreślenie zasługuje wykorzystanie kontaktów do pozyskiwania informacji za pośrednictwem mediów społecznościowych (np. przypis 79, s. 81). Wykonała iście benedyktyńską pracę. Poszukując odpowiedzi na własne pytania badawcze odstąpiła kulisy debat, ich didaskalia. Przedstawiła szeroki, historyczny kontekst doświadczeń trzech aktorów – uczestników debat przy Okrągłym Stole, to znaczy strony rządowej, ZNP oraz Solidarności. To pomaga osobom nieznanym specyfiki ruchu Solidarność historii Polski i historii ZNP zrozumieć przesłanki postaw i argumentów prezentowanych przez każdą ze stron. Swoimi badaniami przyczyniła się nie tylko do odświeżania pamięci uczestniczek i uczestników wydarzeń, w tym posiedzeń Okrągłego Stołu i spotkań towarzyszących temu wydarzeniu, ale też sprostowaniu danych zawartych w niektórych źródłach (przypisy na s. 62). Wyniki badań umożliwiają demaskować niektóre mity oraz odkrywać teatralizację niektórych publicznych wypowiedzi. (s. 75). Dodam, że znaczącym dopełnieniem głównego tekstu są przypisy. Oryginalność w wymiarze metodologicznym wyraża się w doborze spektrum źródeł oraz w metodzie pracy z danymi. Odpowiedzi na pytania badawcze są sformułowane na podstawie bogatego zestawu danych, pochodzących zarówno z piśmiennictwa naukowego jak i materiałów źródłowych, to znaczy archiwalnej dokumentacji przebiegu obrad oraz wywiadów z uczestnikami i świadkami tych historycznych wydarzeń. Na podkreślenie zasługuje umiejętne łączenie danych z różnych źródeł – stenogramów, nagrań audio, wywiadów i osobistych materiałów uczestników i świadków Okrągłego Stołu – „podstolika” ds. nauki, oświaty i postępu technicznego oraz analiz i komentarzy w piśmiennictwie naukowym.

Umożliwiło to wydobycie z danych nie tylko treści wypowiedzi, ale także atmosfery, a jakiej obrady się odbywały. Doktorantka znakomicie poradziła sobie z wieloma trudnościami, na jakie napotykała zarówno na etapie gromadzenia danych jak i ich analizy i interpretacji. Wśród tych trudności jako szczególne dostrzegam rozbieżności między źródłami, tak co do faktów-procedur jak i osób (s. 69) oraz konieczność weryfikacji danych (s. 20).

Te dwa wymiary oryginalności są przekonującym dowodem, że podjęta w rozprawie problematyka jest ważnym elementem wiedzy pedagogicznej, a przyjęta metoda rozstrzygania problemów badawczych jest adekwatna i zastosowana umiejętnie, zarówno na etapie gromadzenia danych jak i ich analizy i interpretacji.

Opinia na temat struktury, treści i redakcji rozprawy doktorskiej

Rozprawa ma klasyczną strukturę raportu z badań. Zawiera treści dotyczące kontekstu podjęcia badań własnych, problemy badawcze i argumentację zastosowanej metody badań, prezentację i dyskusję danych oraz syntetyczne i adekwatne do wyników analizy konkluzje końcowe oraz Epilog i obszerną Bibliografię. Tytuł rozprawy wyraźnie wyznacza jej tematykę. Autorka konsekwentnie skupiała uwagę na tytułowej kategorii analitycznej, to znaczy demokratyzacji szkoły. Podkreślam to, gdyż zadaję sobie sprawę z obecności innych elementów dyskusji przy Okrągłym Stole, w podzespolu do spraw nauki, oświaty i postępu technicznego oraz informacji w prowadzonych wywiadach. Mgr Beata Zwierzyńska umiejętnie oparła się pokusie włączania ich do swojej bazy danych. Kolejne rozdziały dysertacji pełnią przypisaną im funkcję w wywodzie i dowodzie naukowym. Rozprawę rozpoczyna rozdział zawierający problematykę badawczą oraz opis przyjętej metody badawczej. Znajduje się w nim także rzetelne uzasadnienie etycznych aspektów wykorzystania danych z badań (s. 21 i n.).

Po adresem tej części dysertacji nasuwają mi się następujące uwagi:

1) doktorantka wyszczególniła trzy problemy badawcze (s. 15), co, jak rozumiem jest konsekwencją przyjęcia paradygmatu jakościowego, w którym kolejne problemy badawcze wyłaniają się w miarę poszerzania spektrum danych i ich analizy. Jednakże inicjatywa podjęcia badań nad jakim zagadnieniem, klasą zjawisk wynika z niepokoju poznawczego, który jest werbalizowany w postaci głównego pytania badawczego, problemu głównego. I dopiero operacjonalizacja kluczowych pojęć zawartych w tym problemie prowadzi do wyłonienia wyjściowej listy problemów szczegółowych. Zastanawiam się, jakie główne pytanie badawcze organizowało logikę konceptualizacji badań własnych, jaki „parasol” okrywa, jaka klamra spina te trzy pytania, na które odpowiedzi doktorantka szukała z obszernym spektrum zastanych dokumentów i prowadzonych wywiadach.

2) Za zbyt cenne uważam szczegółowe opisanie metody (dotyczy s. 16-17). W moim przekonaniu wystarczy napisać, dlaczego ta metoda jest najbardziej użyteczna, które jej właściwości umożliwiają zgromadzenie istotnych danych oraz poddać je analizie i interpretacji. Te elementy są bardzo dobrze przedstawione w tekście, przejrzyste i przekonująco zaprezentowane są kolejne kroki postępowania w gromadzeniu i porządkowaniu danych, w tym etapy analizy: korekta błędów w stenogramach i sporządzenie mapy tematów podejmowanych w debatach oraz pogłębiona analiza danych będących przedmiotem badań właściwych, dlatego uważam, że bez szkody dla całości prezentacji metodyki badań fragment zawierający opis metody studium przypadku może być usunięty z wersji przygotowanej do opublikowania.

Przedstawienie szerokiego społeczno-politycznego historycznego kontekstu poprzedzającego debaty przy Okrągłym Stole stanowi dobrą, merytoryczną podstawę rozumienia przesłanek podjęcia tematyki tych debat. Ten rozdział (II) zawiera solidnie uargumentowane informacje na temat sytuacji polskiej oświaty i edukacji w latach 70. i 80. XX wieku oraz opisy inicjatyw i działań opozycji wobec supremacji politycznej. Doktorantka umiejętnie przedstawia korzenie treści obrad Okrągłego Stołu, w tym do wcześniejszych doświadczeń kontestatorów edukacji w PRL. Osoby udzielające wywiadów przyznawały, że kontekst lat 80. był ważny w RTT ogólnie i dla uczestników indywidualnie.

Prezentacja i analiza zawartości treściowej materiałów archiwalnych, zarówno spisanych jak i nagranych, jest przedmiotem rozdziału III. Główne sprawy dyskutowane podczas obrad dotyczące edukacji oraz dominujące stanowiska przyjęte przez główne strony rozmów obejmowały następujące zagadnienia: demokratyzacja życia szkolnego, promowanie potencjału innowatorów oraz szkół niepaństwowych poprzez umożliwienie im legalnej rejestracji i swobodnego działania. Zostało to ujęte w słowach-hasłach: wolność, niezależność, pluralizm, dostępność, dywersyfikacja i reprezentacja.

Na marginesie recenzji dodam, że wiele elementów debat wciąż jest aktualne i wywołuje emocje. Wśród nich uwagę zwraca dyskusja o szkole i edukacji neutralnej ideologicznie (3.5.2.2. s. 112 i n.), w tym o specyficznym dla przemocy odwracaniu znaczeń (s. 121). Wciąż trwa dyskusja o autonomii nauczycieli, jej formalnych i zwyczajowych przesłankach oraz przejawach. Jest to od dawna jeden z palących problemów oświaty i edukacji. Nie dziwi więc tak obszerna prezentacja stanowisk w tej sprawie poszczególnych uczestników/uczestniczek obrad. Interesująca jest zbieżność opinii i deklaracji w kluczowych kwestiach przedstawicieli każdej ze stron: rządowej, ZNP i Solidarności. Zgadzali się co do potrzeby demokratyzacji oświaty i upelnomocnienia nauczycieli.

W odpowiedzi na drugie pytanie badawcze sporządzona jest mapa tematyczna zawierająca problematykę obrad. Jest to interesująca mapa i tabelaryczne zestawienie treści debat obrazujące, że nie zawsze były to debaty przy okrągłym stole. Oznacza to, że wobec niektórych spraw strony zajmowały opozycyjne stanowiska lub nie zajmowały żadnego. Zaskakujące jest, że ruch społeczny, bazujący na potencjale intelektualnym i emocjonalnym dorosłych nie upominał się o edukację tej grupy ludzi. Czyżby wystarczyło emocjonalne zaangażowanie w zmianę systemu? Jest to moje pytanie do mgr Beaty Zwierzyńskiej o jej odczytanie materiału faktograficznego. Jak można to wyjaśnić w kontekście doświadczeń lat 70. i 80. XX wieku, zwłaszcza takich inicjatyw opozycji jak „Latający Uniwersytet” i wydawnictwa „samizdat”. Zastanawiam się też nad obojętnością strony opozycyjnej wobec praktycznej użyteczności badań edukacyjnych w sytuacji, gdy przy Okrągłym Stole zasiadały osoby z cenzurem akademickim (m. in. prof. H. Samsonowicz, prof. A. Janowski, dr A. Radziwiłł)

Moją wątpliwość budzi informacja ze s. 249 dotycząca Wrocławskiej Szkoły Przyszłości Ryszarda Łukaszewicza. W świetle mojej wiedzy, inicjatywa ta trwa do teraz. Nie kwestionuję wiarygodności źródła, ale wobec tylu szczegółowych danych dotyczących głównego zagadnienia nasuwa się sugestia, by dotyczyło to także komplementarnych, acz niejako informacji na marginesie całego wywodu.

Czwarty rozdział jest odpowiedzią na pytanie o rozumienie przez uczestników okrągłego stołu istoty i czynników demokratyzacji edukacji. Przedmiotem dyskusji przy Okrągłym Stole była demokratyzacja oświaty i edukacji w następujących trzech wymiarach: edukacja dla i w demokracji, demokracja w edukacji (edukacja do nowej rzeczywistości i do roli obywateli) oraz realizacja edukacji poprzez praktyki demokratyczne w klasie i w szkole.

Odnosnie do redakcji dysertacji stwierdzam, że zachowana jest dyscyplina wywodu. Poszczególne części są zgodne z ich tytułami. Graficzne i tabelaryczne przedstawienie danych jest czytelne i wysoce informacyjne. Wątpliwość moją budzi nazywanie osób udzielających wywiadów „świadkami” (witnesses), podczas gdy niektórzy (np. Krystyna Starczewska), byli uczestnikami obrad, a więc aktorami.

Zastanawiam się także nad poprawnością przekładu na język angielski terminu uspołecznienie (szkoły). Moim zdaniem sens tego fenomenu, tak zresztą jak to jest napisane na s. 103, jest inny niż „socjalizacja/socialisation”, który według „Open Education Sociology Dictionary” oznacza “the lifelong process of an individual or group learning the expected norms and customs of a group or society through social interaction”. Podobnie definiowana jest socjalizacja w słowniku psychologii „American Psychological Association Dictionary of

Psychology”. Natomiast uspołecznienie szkoły wyraża się w jej usamorządowaniu, partycypacji wszystkich jej podmiotów (nauczycieli, uczniów, rodziców, personelu pomocniczego) w podejmowaniu decyzji dotyczących jej funkcjonowania. To jest powierzenie szkoły społeczności, danie władzy do decydowania o tym, co dzieje się w szkole jej podmiotom. Trudno mi wskazać właściwy termin, a nawet nie potrafię tego zrobić, ale uważam, że wymaga on zmiany w sytuacji publikowania rozprawy.

Konkluzja

Przedłożona o oceny rozprawa jest interesującym poznawczo przedstawieniem kontekstu, treści i wymowy debat jednego z podzespołów przy Okrągłym Stole w 1989 r. Mgr Beata Zwierzyńska podjęła ważne poznawczo problemy badawcze. Zarówno dobór materiału empirycznego pozyskanego z oficjalnych dokumentów, wywiadów oraz analiz naukowych jak i sposób jego wykorzystania w rozprawie świadczy o opanowaniu przez doktorantkę warsztatu badawczego. Autorka pokazała trajektorię zmagania o demokratyzację oświaty, które rozpoczęły się od walki z ideologizacją edukacji i w efekcie obrad przy Okrągłym Stole zostały zwieńczone uzgodnieniami/postulatami uznania edukacji za kluczowy czynnik zmian i prawem tworzenia szkół niezależnych od państwa. Zobrazowała też swoisty „protokół zbieżności i rozbieżności” w pojmowaniu idei i praktyki demokratyzacji oświaty i edukacji.

Wyniki badań odnoszące się do postrzegania roli nauczycieli/nauczycielek w procesie zmiany edukacji, oświaty i systemu społeczno-politycznego są wkładem w rozumienie istoty i znaczenia ich transformacyjnego potencjału, czym treść rozprawy wpisuje się w cele projektu EDiTE (*European Doctorate in Teacher Education – European Joint Degree (EDiTE-EJD) project, Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie-Sklodowska-Curie grant agreement number 676452.*) wskazuje bowiem na zawód nauczyciela jako centralny element systemów edukacyjnych.

Z pełnym przekonaniem stwierdzam, że dysertacja jest oryginalną pracą wnoszącą nowe elementy do wiedzy także o współczesnych źródłach funkcjonowania systemu oświatowego oraz o polityce oświatowej państwa po 1989 r. W treści rozprawy zaprezentowana jest wiedza teoretyczna z zakresu dziedziny nauk społecznych i humanistycznych. Na tej podstawie stwierdzam, że praca mgr Beaty Zwierzyńskiej spełnia wymagania stawiane ustawowo rozprawom doktorskim (Ustawa Prawo o Szkolnictwie Wyższym z dnia 20 lipca 2018 r. Dz.U. 2018 poz. 1668, art. 187.1. i 2.), odnoszące się zarówno do warstwy merytorycznej jak i metodologicznej. Wnoszę więc o jej przyjęcie i dopuszczenie do publicznej jej obrony.

Moje uwagi i wątpliwości zawarte w tekście recenzji traktuję jako temat dyskusji w czasie publicznej obrony rozprawy.

Szczecin, 15.11.2021 r.

Mr. Czerw